

अध्याय २ रा

नव पदार्थांचे वर्णन

(द्रव्यसंग्रहाच्या पहिल्या अध्यायामध्ये मंगलाचरणामध्ये सूचित केल्याप्रमाणे जीव आणि अजीव त्वांचच रूप सांगितले. या अध्यायामध्ये जीव आणि अजीवाचेच विशेष आस्रव, बंध, संवर, निर्जरा, मोक्ष, पुण्य व पाप अशा सात पदार्थांचे स्वरूप सांगणार आहेत. याप्रमाणे पूर्वी वर्णन केलेले जीव व अजीव आणि हे सात मिळून एकूणनऊ पदार्थ होतात.)

आता आस्रवादिकांचा नामनिर्देश करून त्याचे स्वरूप सांगण्याची प्रतिज्ञा करतात.

आस्रवबंधणसंवरणिज्जरमोक्खा सपुण्यपावा जे ।

जीवाजीवविसेसा ते वि समासेण पभाणामो ।।२८।।

आस्रवबन्धनसंवरनिर्जरमोक्षाः सपुण्यापापा ये ।

जीवजीवविशेषास्तानपि समानेन प्रभणामः ।।२८।।

अन्वयार्थ - (जे आस्रवबंधणसंवरणिज्जरमोक्खा) जे आस्रव, बंध, संवरक, निर्जरार व मोक्ष तसेच (सपुण्यपावा) पुण्य आणि पाप यांनी सहित सात पदार्थ किंवा तत्त्वे आहेत ते (जीवाजीवसेला) जीव आणि अजीवाचेच विशेष-पर्याय-आहेत. (ते वि) त्यांचेच (समासेण पभाणामो) आम्ही येथे संक्षेपाने वर्णन करतो.

विशेषार्थ - प्रथम अध्यायामध्ये सांगितलेल्या जीव व अजीव आणि या अध्यायात सांगितले जाणारे आस्रव, बंध, निर्जरा व मोक्ष आणि पुण्य व पाप असे एकूण पदार्थ नऊ होतात. या आस्रवादिक सातांचाही अंतर्भाव जी व अजीवामध्ये होतो. कारण त्या जीवअजीवांच्याच अवस्था आहेत. भावस्त्रव, भावबंध, भावसंवर, भावनिर्जरा व भावमोक्ष आणि भावपुण्य-भावपाप हे जीव परिणाम आहेत. म्हणून त्यांचा जीवामध्ये अंतर्भाव होतो व द्रव्यास्रव, द्रव्यबंध, द्रव्यसंवर, द्रव्यनिर्जरा व द्रव्यमोक्ष आणि द्रव्यपुण्य द्रव्यपाप, हे जड कार्मणवर्णणारूप सूक्ष्म पुद्गल स्कंधांचे परिणाम आहेत. ह्या पुद्गलाच्या अवस्था आहेत, म्हणून यांचा अंतर्भाव अजीवामध्ये होतो. यांचेच सवरूप स्वतः आचार्य क्रमशः याच अध्यायामध्ये करणार आहेत.

अज्ञानीचा सात तत्त्वसंबंधी अभिप्राय - अज्ञानी-मिथ्यादृष्टी जीवाल या पदार्थांच्या सवरूपासंबंधी अभिप्रायामध्ये भ्रम अर्थात विपरीत आग्रह, अभिनिवेश, गैरसमज असतो.

जीव अजीव तत्त्वसंबंधी भ्रम - आगमामध्ये जीव अजीवाचे जे स्वरूप किंवा भेद सांगितले आहेत. त्यांचे केवळ शाब्दिक ज्ञान याला असते. त्यांचा यथार्थ भाव मात्र प्रतिभासित होत नाही. त्याला आपल्या चैतन्यस्वरूपाची प्रतीत होत नाही. अनादिकाळापासून एक जीव आणि अनंत कर्मपरमाणू एकक्षेत्रामध्ये परस्पर अवगाह करून आहेत. त्याला ते वेगवेगळे पृथक लक्षात येत नाहीत. जीव व देह मिळून ससारामध्ये नर-नारकादीरूप व एकेंद्रिय द्वीन्द्रिय इत्यादी सूक्ष्म वा स्थूल द्रव्यर्यायरूप नाना अवस्था होतात. त्या सर्वांना तो तत्त्वतः, परमार्थतः एकरूप मानतो.

शब्दमात्र लक्षणभेद त्याला माहीत असतो. परंतु सर्व नरनारकादी संयोगजन्य अवस्थामध्ये शरीर आणि आत्मा यामध्ये असलेला विशेष (भेद) त्यांच्या भिन्नभिन्न लक्षणद्वारा अनुभवाला येत नाही. व्यवहारनयाने निरूपण करणाऱ्या शास्त्रांतील निरूपणाला अनुसरून पर्यायिवशेष जाणतो. परंतु स्वरूपभेदाची प्रतीतीकरीत नाही. त्यामुळे दोन द्रव्यांच्या संयोगरूप पर्यायाला वास्तविक, यथार्थ मानल्यामुळे रागद्वेषादिक विकारांची उत्पत्ती होते. त्याप्रमाणे तो वास्तविक, यथार्थ मानल्यामुळे रागद्वेषादिक विकारांची उत्पत्ती होते. याप्रमाणे तो मिथ्याचारित्रामध्ये सदैव रत होतो. जीव अजीव तत्त्वांचय मिथ्या श्रद्धदानामुळे कधी जीवाच्या पर्यायांना अजीवाचे पर्याय यरूपाने तर कधी अजीवपर्यायांना जीवांचे पर्याय या रूपाने तर कधी दोहोंना एकपर्यायरूपाने मानतो. मी मनुष्य, मी स्त्री, मी धनी, मी दरिद्री, मी सुखी, मी दुःखी अशा असंख्य संयोगजनित विकल्पामध्य अज्ञानी जीव स्वतःला गुरफटून घेतो व स्वाधीन आत्मानुभूतीच्या सुखापासून वंचित होतो. त्यास आपला त्रिकाली ध्रुव स्वभावाचे भान नसते.

भावास्त्रवाचे व द्रव्यास्त्रवाचे स्वरूप

आसवदि जेण कम्म परिणामेणप्पणो स विण्णेओ ।

भावासवो जिणुत्तो कम्मासवणं परो होदि ॥ २९ ॥

आस्त्रवति येन कर्म परिणामेनात्मनः स विज्ञेयः ।

भावास्त्रो जिनोक्तः कर्मावस्त्रणं परो भवति ॥ २९ ॥

अन्वयार्थ - (अप्पणो जेण परिणामेण) आत्म्याच्या ज्या परिणामांनी (कम्मं आसवदि) कर्माचा आस्त्रव होतो (स जिणुत्तो भावासवो विण्णेओ) तो जिनेंद्रांनी सांगितलेला भावास्त्रव समजावा आणि पुद्गलकर्माचे येणे हा (परो होदि) दुसरा-द्रव्यास्त्रव होय.

विशेषार्थ - जीव आणि अनंत कर्म परमाणु यांचा अनादिकाळापासून संयोग आहे. ज्याप्रमाणे मेरुपर्वत वगैरे अनादी स्कंध आहेत, त्यांत प्रतिसमय नवीन परमाणू येतात व जातात, तथापि स्कंधदशा अनादी आहे. तसेच कर्म व आत्मा यांचा संयोग अनादी आहे.

या अनादी संयोगामध्ये काही पूर्वबद्ध कर्म उदयाला येतात व फल देऊन निघून जातात, उदयानुसार झालेल्या रागादी विकारामुळे त्यांचे वेळी पुनरपि नवीन कर्मपरमाणू येतात, अनंत बद्धकर्मपरमाणूंचा संयोग सदैव असतो.

पूर्वबद्ध मोहादि कर्माच्या उदयानुसार रागदिविकार, रागदिकांचे निमित्त असतांना अनुसरून नवीन कर्मपरमाणूंचे कर्मरूपाने होणे या प्रमाणे कर्माच्या बंधाची परंपरा बीज आणि वृक्ष यांच्या अनादी परंपरेप्रमाणे अनादी व अखंड आहे. या परंपरेमध्ये काही पूर्वबद्ध कर्म आपल्या योग्य काळी उदयाला येतात. त्यापैकी मोहनीय कर्माच्या उदयाने जीवामध्ये रागद्वेषमोह परिणाम उत्पन्न होतात. त्याच क्षणी रागादिकाने मनवचनकायेची चंचलता होते व चंचलतेमुळे आत्मप्रदेशामध्ये कंप होतो.

जीवप्रदेशामध्ये ज्याप्रमाणे कर्म जीवाशी बद्ध होऊन राहतात त्याचप्रमाणे तेथे अनंत अबद्ध कर्मणवर्गणाही सदैव असतात. त्याला विस्त्रसोपचय^१ म्हणतात. त्यापैकी कर्मरूप बनण्यास सन्मुख कार्मणवर्गणास्कंध, रागपूर्वक होणाऱ्या आत्मप्रदेशातील परिस्पंदाचे निमित्त असतांना स्वयं कर्मरूप होतात. कर्माचे येणे याचा हा अर्थ येथे अभिप्रेत आहे. कर्म बाहेरून कोटून तरी येतात असे नाही. तर कार्मणवर्गणा कर्मरूप होते असा आशय समजावा. येथून नवीन आस्त्रवबंधाची प्रक्रिया सुरू होते. म्हणजे पूर्वबद्ध कर्माच्या उदयानुसार रागद्वेषमोह होतात, त्या रागादिकांमुळे मनवचनकायेचा परिस्पंद होतो, त्या परिस्पंदामुळे आत्मप्रदेशामध्ये चंचलता होते, तोच योग आहे. योगाचे निमित्त असताना कार्मणवर्गणा कर्मरूप होते, म्हणून रागद्वेषमोह हेच खऱ्या अर्थाने आस्त्रव आहेत. हे जे जडीवाचे रागद्वेषमोहरूप परिणाम आहेत यांनाच भावास्त्रव म्हणतात. आणि कर्माचे येणे म्हणजेच कार्मणवर्गणांचे कर्मरूप पिरणमन यांसच द्रव्यास्त्रव म्हणतात. रागद्वेषमोह परिणाम हे जीवाचेच परिणामिवशेष आहेत म्हणून भावास्त्रवाला जवास्त्रव असेही म्हणतात व कर्मपरिणाम हा पुद्गलाचा पर्यय आहे. म्हणून द्रव्यास्त्रवाला अजीवास्त्रव असेही म्हणतात आहे.

येथे काही विशेष गोष्टी लक्षात घेण्यासारख्या आहेत.

१. आत्म आणि कर्म यांचा संबंध अनादी आहे.

१. विस्त्रसोपचय-विस्त्रसा=सहज, स्वाभाविक, नैसर्गिक, आत्म्याच्या प्रयोगाची अपेक्षा न ठेवता. उपचय= ढीग. आत्म्याने व्यापलेल्या प्रत्येक लोकप्रदेशामध्ये अनंतानंत कार्मणवर्गणेचे स्कंध सहज स्वभावाने स्थित आहेत. त्यांच्या असण्यात जीवाभावांचे निमित्तही नाही. म्हणून ते सहजासहजी जीवप्रदेशामध्ये अबध्दरूपाने स्थित आहेत. कारण जीव व ते स्कंध यामध्ये निमित्तपणाचा व्यवहार नाही. तोच कार्मणस्कंध कर्मरूप होण्यास अभिमुख असतो. येथपवितो तो जीवाशी अबध्द आहे. त्यासच विस्त्रसोपचय म्हणतात. रागादिकांचे निमित्त असतंना ते कर्मरूप झाल्यानंतरच त्यांचा जीवाशी व्यवहाराने बंध आहे.

२. प्रतिसमयी पूर्वबध्दी कर्मापैकी काही उदयाला येतात. असा कर्मोदयही अनादी अखंड सुरू आहे.

३. प्रतिसमयो मोहकर्माच्या उदयानुसार जीवामध्ये त्याच वेळी रागद्वेषमोहादी होतात. ही परंपरा अज्ञानी-मिथ्यादृष्टीला अनादीकाळापासून अखंड आहे.

४. प्रतिसमयी सर्व आत्मप्रदेशामध्ये मनवचनकायेच्या निमित्ताने कंपन अखण्डपणे सुरू आहे.

५. प्रतिसमयी योग व कषायामुळे कार्मणवर्गणा अखण्डपणे कर्मरूप होते. सारांश, १. पूर्वबध्द कर्माचा उदय□ २. जीवाचे रागद्वेषमोहरूप परिणाम व प्रदेशचंचलतारूप योग□ ३. नवीन कर्माचा अस्त्राव. या गोष्टी एकाच समयामध्ये होत असतात. असा हा जीव आणि कर्म यांचा बीजवृक्षासारखा साखळीसंबंध आहे.

आस्त्रवतत्वासंबंधी भ्रम - अज्ञानी जीव योगाला तर आस्त्रवाचे कारण मानतो. मनवचनकायेच्या अस्थिरतेलाच योग मानतो परंतु आत्मप्रदेशातील कंपरूप-शक्तिस्वरूप-योगाजी त्याला जाणीव नसते. तसेच या चंचलतेला कारणभूत राग-द्वेष-मोह आहेत हेही तो लक्षात घेत नाही. त्यामुळे रागद्वेषमोह हे तत्त्वतः आस्त्रवाचे कारण आहेत हे त्याच्या लक्षात येत नाही व त्यामुळेच रागद्वेषमोहास हेय

मानत नाही. त्यांना उपादेय मानून त्या विभाव परिणामामध्ये अधिकाधिक रस घेतो, आनंत मानतो. ते दुःखदायक असूनही सुखप्रद आहेत अशी कल्पना करतो.^१ अशा प्रकारे अज्ञानी जवाला आस्त्रव तत्त्वासंबंधी भ्रम असतो ॥ २९ ॥

भावास्त्रवाचे भेद व त्यांचा नामनिर्देश

मिच्छत्ताविरदिप्रमादजोगकोहादओथ विण्णेया ।

पम पण पणदह तिय चदु कमसो भेदा दु पुव्वस्स ॥ ३० ॥

मिथ्यात्वाविरतिप्रमादयोग क्रोधादयोथ विज्ञेया ।

पंच पंच पंचदश त्रयश्चत्वारः क्रमशो भेदास्तु पूर्वस्य ॥ ३० ॥

अन्वयार्थ - (अथ पुव्वस्स) आणि त्यापैकी पहिल्याचे अर्थात् भावास्त्रवाचे (मिच्छत्ताविरदिप्रमादजोगकोहादओ) मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद, योग आणि क्रोधादी कषाय असे भेद आहेत (दु) पुनः (कमसो) त्यांचेच क्रमाने (पण-पण-पणदह-तिय-चदु-भेदा) पाच, पाच, पंधरा, तीन आणि चार पोटभेद आहेत. असे (विण्णेया) जाणावे.

१. रागादि प्रगट ये दुःखदै तिनकोहि सेवत गिनत चैन. (छहढाला)

विशेषार्थ - ज्या परिणामांना भावास्त्रव म्हटले आहे, सामान्यप्रमे त्यांनाच मोह किंवा रागद्वेषमोह असही म्हटले आहे. त्यांचेच भेद व प्रभेद पुढीलप्रमाणे आहेत.

मिथ्यात्व - (५ भेद) एकांत, विपरीत, विनय, संशय व अज्ञान.

अविरती - (५ भेद) हिंसा, असत्य, चोरी, कुशल व परिग्रह यामध्ये प्रवृत्ती.

प्रमाद - (१५ भेद)

चार विकथा - स्त्रीकथा, राजकथा, चौरकथा, भोजनकथा

चार कषाय - क्रोध, मान, माया व लोभ.

पाच इंद्रिये - स्पर्शन, रसन, घ्राण, चक्षु व श्रोत्रेंद्रियांची विषयप्रवृत्ती.

१. निद्रा व १ स्नेह (आसक्ती-रती) असे दोन.

योग - मूळ तीन भेद

१. मनोयोग - (चार भेद) सत्य-असत्य-उभय व अनुभय.
२. वचनयोग - (चार भेद) सत्य-असत्य-उभय - अनुभय.
३. काययोग - (सात भेद) औदारिक, औदा, मिश्र, वैक्रियिक, वैक्रि. मिश्र, आहारक, आहारकमिश्र, कर्माणकाययोग.

कषाय - (४ भेद) क्रोध, मान, माया व लोभ.

मिथ्यात्वाचे स्वरूप - दर्शनमोहनीयापैकी मिथ्यात्वकर्माचा उदय असताना अंतरंगामध्ये जीवाला अतत्त्वश्रधदान होते. शुध्द आत्माचा प्रतिभास होत नाही, अतत्त्वासंबंधी व खोट्या देवगुरुशास्त्रासंबंधी भक्ती व तीव्र आग्रही अभिनिवेश असतो. अशा परिणामास मिथ्यात्व म्हणतात. याचे पाच^१ भेद आहेत.

१. पाच मिथ्यात्वाचे स्वरूप येणे प्रमाणे -

एकान्त - प्रत्येक वस्तू स्वभावाने अनेकान्तात्मक असताना तिला एकान्तरूप, सर्वथा एक धर्मरूप मानणे हे एकान्त मिथ्यात्व होय. जसे पदार्थ सर्वथा अनित्य आहे अशी मान्यता.

विपरीत - वस्तुचे जसे स्वरूप आहे, त्याच्या विपरीत मानणे हे विपरीत मिथ्यात्व होय. केवली कवलाहार करतात सवस्त्र साधू निर्ग्रथ मुनी आहेत अशी मान्यता.

विनय - खरे देवगुरुशास्त्रादी व कुदेवगुरुशास्त्रादिक दोहोंनाही पूजनीय मानणे, त्यांचा सारखा विनय करणे हे विनय मिथ्यात्व होय. वीतराग, अरिहंत देव व सरागी देवदेवता दोहोंचाही सन्मान, पूजाभक्ती करणे.

संशय - वस्तुचे स्वरूप व धर्माचे स्वरूप यासंबंधी श्रध्देच्या चलिचलतेला संशय मिथ्यात्व म्हणतात. जसे देह म्हणजे आत्म आहे की नाही□

१. अविरती - ही बारा प३करची अविरती प्रत्येकी अनंतानुंबंधी, अप्रत्याख्यान, व प्रत्याख्यान या अपेक्षेने बारा बारा प३कारची आहे. अनंतानुंबंधीकषायोदय जनित =

ही फक्त १ व २ गुणस्थानामध्ये संभवते. अप्रत्याख्यानावरणकषायोदयजनित अविरति ही ३ व ४ व्या गुणस्थानात असते.

प्रत्याख्यानावरणकषायोदयजनित = ही ५ वया गुणस्थानात यथासंभव असते.
असेही बार प्रकाराचे अविरतीचे बारा भेदांचे वर्णन आहे.

२. कषाय - क्रोधादिकांना सामान्यपणे कषाय म्हटले असले तरी येथे संज्वलनाच्या तीव्र उदयरूप प्रमादाच्या अभावी संभवणारा मंद कषाय अभिप्रेत आहे, जो फक्त ७ ते १० गुणस्थानामध्ये असतो म्हणून संज्वलनाच्या मंद उदयामध्ये संभवणारा असे म्हटले आहे.

अविरति - (अ + विरती = त्याग न होणे) अनंतानुबंधी, आप्रत्याख्यानावरण व प्रत्याख्यानावरण चारित्रमोहाचा उदय असताना शुद्धात्मप्रवृत्तीशी विसंगत-विरुद्ध क्रयांचा त्याग न होणे (अत्याग) यास निश्चयनयाने अविरती म्हणतात. व्यवहारनयाने पाच इंद्रिये व मनाचे विषय यांचा व षट्काय (पांचस्थावर व त्रस) जीवांच्या हिंसेचा त्याग नसणे, यास अविरति म्हणतात. ही १२ प्रकारची अविरति अन्यत्र सांगितली आहे. येथे पाच पापामध्ये प्रवृत्तीरूपाने पाच प्रकारची सांगितली आहे. यालाच असंयम असेही म्हणतात. या सर्व प्रवृत्तीमध्ये शुद्धात्मपरिणतीमधील स्थिरतारूप संयमाचा अभाव असतो. म्हणून यास असंयम म्हटले आहे.

प्रमाद--- संज्वलन क्रोधादी कर्माचा तीव्र उदय असताना संयमामध्ये अथवा मूलोत्तर गुणामध्ये आळस असणे अथवा परिपूर्ण सावधानता नसणे व आत्मस्वरूपांत सावधानता नसणे याला प्रमाद म्हणतात. याचे पंधरा भेद आहेत.

कषाय---(कष् = घात करणे, रंगवीणे) कषाय कर्माचा उदय असताना असे विभाव परिणाम होतात की जे आत्म्याच्या स्वभावाचा घात करतात- मलीन करतात- शुद्धतेला प्रगट होऊ देत नाहीत. त्यांना कषाय म्हणतात. (येथे विशिष्ट अर्थ अभिप्रेत आहे.) याचे चार भेद आहेत.

योग - मन-वचन-कायेच्या निमित्ताने आत्मप्रदेशामध्ये परिस्पंद होणे याला योग म्हणतात. याचे १५ भेद आहेत.

गुणस्थानानुसार आस्त्रवभावाचा अभावक्रम

या गाथेमध्ये आस्रवाच्या पांच मूळ भेदांचा क्रम मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद, योग व कषाय असा सांगितला आहे. तत्त्वर्थसूत्रादिकामध्ये मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद, कषाय व योग

असा सांगितला आहे. प्रथम कषाय व शेवटी योग असा क्रम विवेचनात हेतुपुरस्सर ठेवला आहे. येथे ज्या क्रमाने या आस्त्रकारणांचा अभाव होतो त्याचे ज्ञान होण्यासाठी ह भावास्त्रवाचे भेद या क्रमाने सांगितले आहेत. साधारणतः योग व कषाय यामध्ये त्याचा अंतर्भाव होतो. गुणस्थान क्रमानुसार बंधकारणांचा शास्त्रांतरी उल्लेख आहे. तो असा-

गुण १ ले	-----	मिथ्यात्व,	अविरति,	प्रमाद,	कषाय व	योग असे पाच
गुण २ ते ५	X		अविरति,	प्रमाद,	कषाय व	योग असे चार
गुण ६	X	X		प्रमाद,	कषाय व	योग असे तीन
गुण ७ ते १०	X	X		X	कषाय व	योग असे दोन
गुण ११ ते १३	X	X		X	X	योग फक्त एकच
गुण १४ वे	X	X		X	X	X काहीही नाही.

तात्पर्य - जीवाने तत्त्वज्ञानपूषवक अंतर्मुख दृष्टी करावी व या दुःखरूप आकुलतारूप विभावस्वरूप आस्त्रभावाचा अभाव होईल असा सावधानतेपूर्वक धर्मपुरुषार्थ करावा व मोक्षमार्गाचे अनुसरण करावे. ॥३०॥

द्रव्यास्त्रवाचे भेद

णाणावरणादीणं जोग्गं जं पुग्गलं समासवदि ।

दव्वासवो सोणेओ अणेयभेयो जिणक्खादो ॥३१॥

ज्ञानावरणादीनां योग्यं यत्पुद्गलं समास्त्रवति ।

द्रव्योस्त्रवो सो ज्ञेयो अनेकभेदो जिनाख्यातः ॥३१॥

अन्वयार्थ - (णाणावरमादीणं जोग्गं) ज्ञानावरणादी आठ कर्मरूपाने परिणमण्यायोग्य (जं पुग्गलं समासवदि) जे कार्माणवर्गणारूप सूक्ष्म पुद्गल येते (सो जिणक्खादो अणेयभेओ दव्वासवो ण ओ) तो अनेक प्रकारचा द्रव्यास्त्रव जिनेंद्रभगवंतांनी सांगितला आहे. तो यथार्थपणे जाणून घ्यावा.

विशेषार्थ - पुद्गलाच्या बावीस वर्गणांपैकीं कार्माणवर्गणा एक आहे. जीवाच्या योगकषायरूप परिणामांचे निमित्त असताना कार्माणवर्गणारूप सूक्ष्म पुद्गल कर्मरूप बनते. ते कर्म ज्ञानावरमादी १ मूल प्रकृतीरूपाने आठ प्रकारचे आहे. तर उत्तरप्रकृतीरूपाने इ

गानावरमाचे पाच, दर्शनावरणाचे नऊ, वेदनीयाचे दोन, मोहनीयाच अष्टावीस, आयुचे चार, नामकर्माचे ९३, गोत्रकर्माचे दोन व अंतरायाचे पाच भेद आहेत. याप्रमाणे द्रव्यासूच नाना प्रकारचा आहे. याचा खुलासा प्रकृतीबंधाचे प्रकरणात पाहावा।।३१।।

भावबंध व द्रव्यबंधाचे लक्षण

बज्झदि कम्मं जेण दु चेदणभावेण भावबंधो सो ।

कम्मादपदेसाणं अण्णोण्णपवेसणं इदरो ।।३२।।

वध्यते कर्म येन तु चेतनभावेन भावबंधः सः ।

कर्मात्मप्रदेशानां अन्योन्यप्रवेशनं इतरः ।।३२।।

अन्वयार्थ- (दु जेण चेदणभावेण) तसेच आत्म्याच्या ज्या परिणामाने (कम्मं बज्झदि) कर्म बांधले जाते. (सो भावबंधो) तो भावबंध होय व (कम्मादपदेसाणं) कर्मपरमाणु आत्मप्रदेश यांचा (अण्णोण्णपवेसणं) परस्पर प्रवेश-अवगाह हा (इदरो) दुसरा-म्हणजे द्रव्यबंध होयय.

विशेषार्थ - बंधाचे स्वरूप, आस्त्रवबंधामधील विशेषता- ज्या संबंध विशेषामुळे दोन किंवा अनेक वस्तूमध्ये एकपणाचा व्यवहार होतो त्या संबंधविशेषास बंध म्हणतात. त्या एकतेच्या व्यवहारात दोन वस्तू असल्या पाहिजेत. आसूवरूपाने आलेले कर्म आत्मप्रदेशामध्ये पूर्वसंचित कर्माशी एकबंधरूपाने बद्ध होते. येथे पूर्वी बांधलेले कर्म आणि नवीन कर्म या दोहोमध्ये एकतेचा व्यवहार आहे. हा द्रव्यबंध आहे. आत्म्यामध्ये रागद्वेषमोहरूप आस्त्रवभाव नवीन उत्पन्न झालेले आहेत. त्या विकारभावाशी आत्म्याचा उपयोग एकरूप होतो. हा भावबंध होय. येथे आत्म्याचा उपयोग आणि विकारभाव आत्म्याचेच परिणाम असले तरी तेथे स्वभाव आणि विभाव असे कथचित् द्वैत आहे व त्यांच्या तन्मयतेला - एकरूपतेला भावबंध म्हटले आहे. या तन्मय परिणामाचे निमित्त असताना कर्मचा आत्मप्रदेशामध्ये प३दश होतो. ते विशिष्ट काळपर्यंत एकत्र राहतात, (त्यावेळी जीवभाव व कर्मपरमाणूमध्ये निमित्त नैमित्तिकपणाचा व्यवहार होतो, व नंतर परत विखरून ते अलग होतात.) वेगळे होईपर्यंत एकत्र राहतात त्यास उभयबंध म्हणतात.

१. ज्ञानावरण - ज्या कर्मचा उदय असताना जीवाचे ठिकाणी केवलज्ञान मनःपर्ययज्ञान अवधिज्ञान, श्रुतीन व मतिज्ञानादी ज्ञानपर्याय प्रगट होत नाहीत त्यास ज्ञानावरणकर्म

म्हणतात. ज्ञानावरण किंवा दर्शनावरण किंवा कोणतेही कर्म जीवगुणांचा घात करीत नाही. कर्मांनी जीवगुणांचा घात केला असता तर गुणांच्या अभावाने द्रव्याचाच लोप झाला जाता. मतिज्ञानाचा व श्रुतज्ञानाचा असा जो किमान अंश नित्य प्रगट असतो तो निरावरण म्हटला आहे. त्यामुळे गुण पर्यायरूपाने प्रगट असतो असे समजावे व कर्म तो ज्ञानभाव प्रगट न होऊ देण्यात निमित्त असते. भावार्थ कर्माचा उदय निमित्त आहे असे समजावे. याचे मतिज्ञानावरणादि पाच भेद आहेत.

दर्शनावरण - ज्या कर्माचा उदय असता जीवाला चक्षु, अचक्षु अवधि, केवळ दर्शनरूप जीवभाव प्रगट होत नाहीत त्यास दर्शनावरण कर्म म्हणतात याचे ९ भेद आहेत.

वेदनीय - ज्या कर्माचा उदय असताना मोहनीयकर्माच्या उदयाच्या सद्भावात जीवाला सुखदुःखाचे वेदन होते त्यास वेदनीय कर्म म्हणतात. याचे साता-असाता असे दोन भेद आहेत.

मोहनीय - ज्या कर्माचा उदय असताना सम्यग्दर्शन-चारित्र स्वभाव प्रगट न होता मिथ्यात्व व स्वस्वरूपामध्ये अस्तिरतारूप विकार परिणाम होतो त्यास मोहनीय कर्म म्हणतात. याचे १) दर्शनमोहनीय व २) चरित्रमोहनीय असे मुख्य २ भेद आहेत. दर्शनमोहनीयाचे १) मिथ्यात्व २) सम्यग्मिथ्यात्व व ३) सम्यकप्रकृती असे ३ भेद आहेत. व चारित्रमोहाचे अनंतानुबंधी क्रोधादी चार, अप्रत्याख्यावरण क्रोधादी चार, प्रत्याख्यावरण क्रोधादी चार, संज्वलनक्रोधादी चार असे १६ व हास्यादि ९ नोकषाय असे एकूण २५ भेदे आहेत. याप्रमाणे मोहनीयाचे ३ + २५ अड्दावीस भेद आहेत.

आयु - ज्या कर्माचा उदय असताना हा जीव नारक-तिर्यचादि पर्यायामध्ये अडकून राहतो त्यास आयुकर्म म्हणतात. याचे चार भेद आहेत.

नाम - ज्या कर्माचा उदय असताना पर्यायानुकूल शरीर इंद्रियादिकांची रचना होते त्यास नामकर्म म्हणतात. याचे गतिनामकर्मदिक ९३ भेद आहेत.

गोत्र - ज्या कर्माचा उदय असताना हीन आचरणयुक्त, नीच कुळात किंवा श्रेष्ठा आचरणयुक्त उच्च कुळात जन्म होतो त्यास गोत्रकर्म म्हणतात. याचे उच्च गोत्र व नीच गोत्र असे २ भेद आहेत.

अंतराय - ज्या कर्माचा उदय असताना दान, लाभ, भोग, उपभोग व वीर्य (शक्ती) यामध्ये अडथळा येतो, सामर्थ्य प्रगट होत नाही त्यास अंतरायकर्म म्हणतात. यासंबंधी विशेष तत्त्वार्थसूत्र अ.८, गोमड्डसार इ. ग्रंथामध्ये पाहावे.

येथे हे लक्षात असू द्यावे की पुद्गल -पुद्गलाचा संश्लेषबंध होतो. परंतु जीवपुद्गलाचा बंध संश्लेषरूप नसून परस्पर प्रदेश अवगाह रूप आहे.

या बंधामध्येही जीव कर्माना करतो व कर्म जीवास विकारी बनविते सा अर्थ नाही. पुद्गलच कर्मरूप झाले म्हणून पुद्गलच कर्माचा कर्ता आहे. जीवच स्वतः विकारी झाला म्हणून तो स्वतः विकारांचा कर्ता आहे. एकही कर्म परमाणु किंवा जीवप्रदेश अन्यरूपाने होत नाही तरीही ते एकाच एकत्रामध्ये विशिष्ट कालपर्यंत राहतात□ त्यांना तो पावतो पृथक् करता येत नाही, त्यामध्ये परस्पर निमित्तपणा असतो एवढाच बंधाचा अर्थ अभिप्रेत आहे.

आस्त्रबंध यातील फरक - कार्मणवर्गणेचे कर्मरूप होते. द्रव्यास्त्रव तर कर्माचा आत्मप्रदेशामध्ये परस्पर अवगाह हा द्रव्यबंध होय. रागद्वेष मोहपूर्वक, मनवचनकायेच्या निमित्ताने आत्मप्रदेशाची चंचलता हा योग होय अर्थात् भावास्त्रव होय. तर मोहरागद्वेषांची उपयोगाशी तन्मयता हा भावबंध होय.

बंधतत्त्वाबाबत भ्रम - अनादी काळापासून पुण्य आणि पाप कर्माचा उदय यथाक्रम असतो. त्याच्या उदयाने सुख दुःखरूप भाव होतात. वास्तविक आत्मा स्वतःच्या जाननरूप भावांना करतो आणि त्यांनाच भोगतो. त्या जाननरूप भावामध्ये सुखदुःख हा कर्माचा उदय होय. अज्ञानी जीव आपल्या चेतनस्वभावाला न ओळखता सुखदुःखामध्ये मग्न होतो. तेथे इष्ट किंवा अनिष्ट बुद्धी करतो. 'ध आणि बंधफलास आपले मानतो. त्यामुळे पुनः नवीन कर्माचा बंध होतो व बंधरंपरा अखंड सुरु राहते. तो सुखदुःखाला आपल्या शुध्द स्वभावापासून वेगळे मानत नाही. हे बंधत्त्वाच अयथार्थ श्रध्दान ¹ होय व ते अज्ञानीलाच असते.

तात्पर्य - कर्माचा उदय म्हणजे कर्माचे फल. कर्मोदय व जीवस्वभाव यामध्ये सर्वथा भेद आहे. कर्मोदय जडरूप तर जीवस्वभाव चेतनमय. कर्मफलांमधये हर्षविषाद करणे हे अज्ञान आहे. कर्मांमध्ये हर्षविवाद केल्याने जरी ते कर्म उदयाला येऊन निघून जाते तरी नवीन कर्माचा बंध होतो व बंधरंपरा अविच्छिन्न सुरु असते. म्हणून तेथे हर्षविषाद करू नये□ शुध्द आत्मस्वभावाचा आश्रय घ्यावा. ज्ञान स्वभावाच्या आश्रयाने श्रध्दा, ज्ञान व चारित्र्याची शुध्दता प्रगट होते□ तेव्हा नवीन बंध होत नाही. जुने कर्म यथासमय उदयाला येईन निघून जाते. अशाप्रकेरे संवर-निर्जरा व मोक्ष साध्य होतो.

बंधाचे चार भेद आणि त्याचे कारण

पयिडडिअणुभागपदेसभेदा दु चदुविधो बंधो ।

जोगा पयडिपदेसा ठिदिअणुभा कसायदो होंति ॥ ३३ ॥

प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदशभेदात्तु चतुर्विधो बंधः ।

योगात् प्रकृतिप्रदेशौ स्थित्यनुभागौ कषायतः भवतः ॥ ३३ ॥

अन्वयार्थ - (बंधो दु) आणि हा बंध (पयडिडिदिअमुभागपदेसदो) प्रकृती, स्थिती, अनुभाग आणि प्रदेश या प्रकाराने (चदुविधो)चार प्रकारचा आहे. त्यापैकी (पयडिपदेसा जोगा) प्रकृती आणि प्रदेश हे बंध योगाने तर (ठिदिअणुभागा कसायदो होंति) स्थिती आणि अनुभाग हे कषायाने होतात.

विशेषार्थ - बंधाचे चार भेद आहेत.

१. प्रकृतिबंध, २. स्थितिबंध, ३. अनुभागबंध व ४. प्रदेशबंध, त्यापैकी प्रकृतिबंध आणि प्रदेशबंध योगाच्या निमित्ताने होतात आणि स्थितिबंध आणि अनुभागबंध कषायांच्या निमित्ताने होतात.

प्रकृतिबंध - प्रकृती म्हणजे स्वभाव. कर्मांमध्ये जीवस्वभाव घातण्याची शक्ती येणे, स्वभाव असणे, जीवस्वभाव घातण्यामध्ये निमित्त पडावे अशी तात्कालिक योग्यता असणे हा प्रकृतिबंध होय. जदसे दुधाचा स्वभाव स्निग्धता. कर्माचाही स्वभाव असतो.जसे केवलज्ञानावरणाचा स्वभाव केवलज्ञान प्रगट होऊ न देणे ज्याप्रमाणे भूक लागली असता भुकेला अनुसरून मुखाने पुद्गलमय आहारिपंड ग्रहण होतो. त्या आहारकर्मापैकी काही परमाणू रक्तरूपाने, तर काही परमाणू मांसरूपाने इत्यादी धातुरूपाने तो भजनपिंड विवक्षित प्रमणात स्वभावाने परिणमतो. तेथे भोजनपिंडास ज्ञान नसते. त्याप्रमाणे योग्य द्वारा कर्मपरमाणूपैकी काही परमाणू ज्ञानावरण तर काही परमाणू यथायोग्य अन्य कर्मरूपाने परिणमतत, तांचे वर्गीकरण सिध्दान्तग्रंथात सांगितलेल्या विशिष्ट प्रमाणातच होते. कर्मपरमाणूमध्य मूलप्रकृतीरूपाने किंवा उत्तर प्रकृतीरूपाने जे वर्गीकरण झाले यालाच कर्ममध्य प्रकृती इ स्वभाव उतपन्न होणे अस म्हणतात. मूलतः प्रत्येक कर्माच उपादानभूत कार्मणवर्गणा वेगळी असते. म्हणून त्यात संक्रमण होत नाही.

स्थितिबंध - स्थिती म्हणजे कालमर्यादा. जीवप्रदेशामध्ये कर्मरूपाने राहण्याचय कर्माच्य कालमर्यादेला स्थितीबंध म्हणतात. ज्याप्रमाणे भोजनपिंडापैकी काही परमाणूंचा संबंध अधिक काळ टिकतो तर काहींचा अल्पकाळ टिकतो□

त्याप्रमाणे कर्मपुद्गलापैकी काही कर्मनिषेकांचा (कर्मपरमाणूचा) संबंध दीर्घकाळ तर काहीच संबंध अल्पकाळ राहतो.

अनुभागबंध - अनुभाग महणजे फल. कर्मांमध्ये आपआपल्या प्रकृतीला ० स्वभावाला अनुसरून कमी जास्त प्रमाणात फल देण्याची शक्ती येणे यास अनुभाग बंध म्हणतात. जसे-त्याच भोजनिपंडापैकी काही कण आपले कार्य करण्यास अधिक शक्तीशाली असतात तर काही कण कमी शक्तिशाली असतात□ काही कर्मपरमाणू स्वभावानुसार फल देण्यास अधिक शक्तिशाली असतात.

प्रदेशबंध - प्रदेश म्हणजे कर्माचा परमाणू. योगाच्या तरतमतेप्रमाणे कर्मप्रदेशांची संख्या नियत होणे याला प्रदेशबंध म्हणतात. ज्याप्रमाणे भूकेच्या प्रमाणात अन्नाच्या परमाणूंचे प्रमाण ठरते तसेच योगाच्या अनुसार कर्मप्रदेशांची संख्या ठरते.

योगाच्या निमित्ताने प्रकृतिबंध आणि प्रदेशबंध - आत्म्याची पुद्गलकर्म वर्गणाशी एकबंधनरूप होण्याची जी क्षणिक योग्यता तिलाच योग् म्हणतात. योग जसा कमी अधिक असेल त्या प्रमाणात कर्माणवर्गणेच्य परमाणूचे कमी जास्त ग्रहण होते. कर्मपरमाणूंना प्रदेश म्हणतात नंतर त्या कर्मपरमाणूंचे मूलोत्तर प्रकृतीरूपाने विभाजन सिधांतामध्ये संगितलेला निश्चित पध्दतीने होते. त्यांचे वर्णन गोमडुसारादी सिध्दांत ग्रंथामध्ये केले आहे. त्यालाच प्रकृतीची उत्पत्ती म्हणतात. याप्रमाणे योगाच्या निमित्ताने प्रकृतिबंध आणि प्रदेशबंध होतो.

कषायाच्य निमित्ताने अनुभागबंध आणि स्थितिबंध - मोहाच्या उदयाने मिथ्यायत्व व कषायरूप भाव होतात. त्या सर्वानाच सामान्यपणे कषाय म्हणतात. कारण ते आत्मस्वभावाचा घात करतात. या कषाय शक्तीला अनुसरून उपरोक्त कर्मप्रकृतीची स्थिति कालमर्यादा-बांधल्य जाते. तसेच कर्माची जी प्रकृती तदनुसार त्यामध्ये अनुभागशक्ती येते. म्हणजे अणुभागामध्ये कषायानुसार तरतमता येते. या प्रमाणे कषायाच्या निमित्ताने स्थितिबंध आणि अनुभागबंध होतो.

अनुभागबंध हा बलवान आहे - कर्माचे सामर्थ्य किंवा दर्जा हा परमाणूंच्या संख्येवरून ठरत सतो तर तो अनुभागाच्या तरतमतेवर ठरतो. ज्याप्रमाणे दारू अल्प असूनही जर तिचयात मादकता जास्तसेल तर ती उंची मानली जाते आणि दारू जास्त असूनही जर तिचयत मादकता कमी असेल तर ती कमी दर्जाची मानली जाते. त्याप्रमाणे कर्मप्रदेश कमी असून फलदानशक्ती अधिक असेल तर ते कर्म

अधिक बलवान असते व प३दश जास्त असून फलदानशक्ती कमी असेल तर ते कर्म कमी शक्तीशाली असते.

कर्माची स्थिती संपली म्हणजे स्थितीच्या अंतिमक्षणी ते उदयास प्राप्त होते□ फल देण्यास तयार होते. ज्याप्रमाणे अनुभागशक्ती असेल त्याप्रमाणात त्यांचे कमी किंवा अधिक फल मिळते. याप्रमाणे **या चार बंधांपैकी कषायाने होणारा स्थितिबंध व अनुभागबंध हा प्रधान असतो. योगाने होणारा प्रकृतिबंध व प्रदेशबंध बलवान् नसतो.**

कर्म उदयाला येईपर्यंत ते सत्तेमध्ये असते. सत्तेमधील कर्म जीवाला सुखदुःकास निमित्त नसते. उदयावस्थेतील कर्माचा आणि जीवाचे विकारभाव यांचा निमित्त-नैमित्तिक संबंध असतो. उदयानुसार जीवस्वभावाच्या घाताचे किंवा संयोग प्राप्त होण्याचे कार्य घडते. म्हणून उदय हाच खरा बंध आहे.

तात्पर्य - उदयानंतर कर्म अकर्म होऊन परत कर्मणवर्गणेत मिसळते. तेव्हा जीवाचेकर्माशी प्रयोजन उले नसेत. या उदयानुसार मिळणाऱ्या फलामध्ये इष्टानिष्ट बुद्धी केली असताना नवीन कर्माचा सांधा आहे. त्यावेळी स्वरूपात सावधान राहून उदयामध्ये हर्षविषाद केला नाही तर नवीन कर्माचा बंध होत नाही व ससाराची परिपाटी खंडित होत. ॥३३ ॥

भावसंवर आणि द्रव्यसंवराचे लक्षण

चेदणपरिणामो जो कम्मस्सासवणिरुहणे हेदू ।

सो भावसंवरो खलु दव्वासवणिरुहणो अण्णो ॥ ३४ ॥

चेतनपरिमामो यः कर्मणः आस्त्रविनरोधने हेतुः ।

सो भावसंवरः खलु द्रव्यास्त्रविनरोधनः अन्यः ॥ ३४ ॥

अन्वयार्थ - (जो चेदणपरिणामो) जो जीवाचा परिणाम (कम्मस्स आसवणिरुहणे हेदू) कर्माच्या आस्त्रवचा निरोध करण्यामध्ये निमित्त आहे (खलु सो भावसंवरो) खरोखर तो- परिणाम भावसंवर आहे. (दव्वस्सासवणिरुहणो अण्णो) द्रव्यास्त्रवाला रोकणे हा दुसरा म्हणजे द्रव्यसंवर होय.

विशेषार्थ - समुद्रामध्ये नावेला छिद्र पडून त्या मार्गाने पाणी शिरते. ते शिरू नये यासाठी छिद्र बुजविणे जरूर असते. त्याप्रमाणे संसारसमुद्रामध्ये जीव नौका आहे.

कषायपूर्वक योग छिद्राप्रमाणे आहे. कर्माचा आस्त्रवबंध शिरणाच्या पाण्याप्रमाणे समजावा. जीव बुडू नये यासाठी योगाचा निरोध जरूर आहे. सरांश, कर्मास्त्रवाच्या निरोधासाठी योगाचा निरोध, योग्य निरोधासाठी मनवचनकायेचय प्रवृत्तीच्या निरोधासाठी मिथ्यात्व व कषायांचा निरोध झाला पाहिजे. सम्यग्दर्शनाच्या सद्भावात ज्ञानी जीवाला मिथ्यात्वमूलक यगप्रवृत्तीचा निरोध होतो. यगप्रवृत्तीच्या निरोधामुळे योगनिरोध व योगनिरोधामुळे कर्मास्त्रवाचा निरोध होतो. म्हणून संवराचे मूळ सम्यग्दर्शन सांगितले आहे.

सम्यग्दर्शनाची प्राप्ती झाली म्हणजे चौथ्या गुणस्थानामध्ये संवराला सुरवात होते. तेथे ४१ कर्मप्रकृतीचा आस्त्रवच होत नाही. पूर्वी बांधलेल्या प्रकृती अन्य प्रकृतीरूपाने ^१ उदयाला येऊन त्याची निर्जरा होते. या प्रमाणे संवरपूर्वक निर्जरा ही मोक्षमार्गामध्य प्रमुख असून ती चौथ्या गुणस्थानापासून सुरु होते. आस्त्रवपूर्वक निर्जरा अनादिकाळापासून मिथ्यादृष्टीला सुरू आहे. ती साराचे कारण आहे. मोक्षमार्गाच प्रयोजन त्यामुळे सिध्द होत नाही. कारण प्रतिसमयी कर्म उदयास येऊन निघून जाते ती सविपाक निर्जरा होय.

भावसंवराचे स्वरूप - आपल्या सम्यग्दर्शन वगैरे शुध् भावद्वारा अशुध्द रागादि विकार भावाला रोकणे हा भावसंवर आहे.

१. पूर्वी बांधलेली मिथ्यात्वप्रकृती सम्यग्दर्शनामुळे सम्यग्मिथ्यात्व व सम्यकप्रकृतीरूप होते व सम्यकप्रकृतीरूपाने उदयाला येऊन निघून जाते.

द्रव्यसंवराचे स्वरूप - शुध्द भावाच्या निमित्ताने योगाचा निरोध झाला असताना कर्माचे येणे रोकले जाते. म्हणजे कर्माणवर्गणेचे कर्मरूपाने परिणमन न होणे हा द्रव्यसंवर होय.

संवरतत्वाची अयथार्थ मान्यता - अज्ञानी प्राणी ज्याप्रमाणे आस्त्रवबंध तत्त्वाचे यथार्थ स्वरूप जाणत नाही तद्वत् तो संवरतत्वही यथार्थपणे लक्षात घेत नाही. तत्त्वतः भावामध्य शुभ आणि अशुभ हे दोन्ही भाव कर्मोदयजनित व विकाररूप आहेत. म्हणून ते आस्त्रवबंधाच कारण आहेत. जसे शूखला ही सोन्याची असो की लोखंडाची, बंधनाल सारखी कारण आहे. अज्ञानी हे न मानता केवळ अशुभ परिणामास आस्त्रवच व शुभपरिणामास म्हणजे मदकषायाला संवरनिर्जरेच कारण मानतो. अर्थात् पुण्याबंधाचया कारणाला तो संवरनिर्जरेचे कारण मानतो.

सम्यग्दर्शनादिक शुद्धभाव हे यथार्थपणे संवरास कारण आहेत. स्वपरभेदिनज्ञान व वैराग्य हे शुद्धभावाचे कारण आहेत. अज्ञानीला स्वपरभेदिविज्ञानाचा गंधही नसतो.^१ त्याला शुद्धभाव महान् कष्टदायक वाटतात.

सम्यग्दृष्टीला व्यवहारप्रवृत्तिमध्ये प्ररूपित भावामध्ये सराग अंश (कषाय अंश) व वीतराग अंश हे युगपत मिश्ररूपाने असतात. त्यामध्ये अज्ञानी श्रद्धेने भेद करीत नाही. त्यामुळे तेथे एकावेळी असणारा भाव आस्त्रव व संवरात कारण कसा□ हे त्याला समजत नाही. आस्त्रव आणि बंधाचे कारण एक असू शकत नाही. कारण ते विरुद्ध तत्व आहेत.

प्रश्न - मुनीना एकच सकलचारित्ररूप भाव हा आस्त्रवबंधाला^२ संवरास^३ आणि निर्जरेला कारण आहे अस आगमात सांगितले आहे ते कसे □

उत्तर - सकलचारित्र किंवा यासारखे अन्य भाव मिश्ररूप आहेत. त्यामध्ये कषायअंश आहे व वीतरागतेचा अंशही आहे. बार कषायांच्या अभावामुळे वैराग्य-वीतरागता आहे□ तर संज्वलन ४ कषाय व ९ नोकषाय यांच्या उदयामध्ये संभवणारा कषाय अंशही आहे. हे दोन्ही युगपत असतात. यात विरोध नाही. हा शुभपरिणाम शुद्धतेचा प्रतिबंधक नाही. वीतरागतारूप अंश हा संवरिनर्जरेचेच कारण आहे. तर कषायअंश हा देवगती, शुभायु, देवगती वगैरे पुण्यबंधाचेच कारण आहे. हा भेद ज्ञानी जाणतो व अज्ञानी जाणत नाही. याचाच निष्कर्ष पुरुषार्थसिद्धयुपाय मध्ये सांगितला आहे की जया अंशांनी सम्यग्दर्शनज्ञान-चारित्ररूप शुद्धता आहे त्या अंशांनी बंध नसून संवर आहे. उलटपक्षी ज्या अंशांनी तेथे अशुद्धता आहे त्या प्रमाणात आस्त्रवबंध आहे.^१ गुणस्थान परिपाटीमध्ये ज्या प्रमाणात आस्त्रवाची करणे घटतात त्याप्रमाणे संवरिनर्जरेची कारणे वाढतात व उत्तरोत्तर वीतरागता वाढती असते.

१. आतमहितहेतु, विराज्ञान तिन्ही लखै आपको कष्टदान ।

(छहढाला २

री ढाल)

२ सरागसंयमासंयमाकामनिर्जराबालतपांसि दैवस्य । वगैरे

(तत्त्वार्थसूत्र, अध्या ८, सुत्र)

३. वदसमिदिगुत्तीओ - या ग्रंथातील ३५ वा श्लोक.

तात्पर्य - स्वपरभेदिविज्ञान व वीतरागता हे संवरतत्त्व समजून त्याच्या प्राप्तीचा अहर्निश पुरुषार्थ करावा.

येथे **प्रश्न** उपस्थित होतो की□

कर्मादय या संसारात अविरत सुरुच आहे. मग स्वपरभेदिविज्ञान द्वारा सम्यग्दर्शनादिकांचा पुरुषार्थ कसा होणार □

उत्तर - अनादिकाळापासून कर्मादय अखंड आहे हे खरेच आहे. परंतु कर्मादय सदासर्वदा एकरूप असत नाही. कधी काळी योगायोगाने पंचेन्द्रिय संज्ञीपणा प्राप्त होतो. आत्म्याच्या उपयोगस्वभावाचा नाश कदापि होत नाही. संज्ञोपणामुळे उपयोगद्वारा हिताहिताचा निर्णय करण्याची शक्ती प्राप्त होते. त्यामुळे जर पुरुषार्थपूर्वक तत्त्वज्ञानाचा अभ्यास केला तर हेयतत्त्वाचे ज्ञान व प्रतीती होते. हा जीव उपयग व शक्ती असूनही त्यांना हितनिर्णयाकडे लावीत नाही. हा त्याचा अपराध आहे. कर्मादयाचा नाही.

मध्यम मंद कर्मादय असताना विद्यमान पर्यायामध्ये तत्त्विवचाराच पुषार्थ केला तर हिताहित कळते. रागद्वेषमोह विकार हेच हितकारी व सम्यग्दर्शन वगैरे आत्म्याचे शुध्दभाव हेच हितकारी याचा निर्णय होतो व आपलाच उपयोग स्वभाव इतर ज्ञेयापासून व रागादि संकल्पापासून हटवून आपल्या त्रिकालध्रुव स्वभावामध्ये स्थीर केला तर प्रतिबंधक कर्माचा यथाकाल उपशम होतो व सम्यग्दर्शनादिकाची प्राप्ती होते. ॥ ३४ ॥

१. येनांशेन सदृष्टिस्तेनांशेनासय बन्धनं नास्ति ।

येनांशेन तु रागस्तेनांशेनास्य बन्धनं भवति ॥ २१२ ॥

येनांशेन ज्ञानं तैनाशैनास्य बन्धनं नास्ति ।

येनांशेन तु रागस्तेनांशेनास्य बन्धनं भवति ॥ २१३ ॥

येनांशेन चरित्रं तैनांशेनास्य बन्धनं नास्ति ।

यनांशेन तु रागस्तेनांशेनास्य बन्धनं भवति ॥ २१४ ॥

आचार्य अमृतचंद्ररचित पुरुषार्थसिद्धयुपाय

भावसंवराचे भेद

वदसमिदिगुप्तीओ धम्माणुपिहा परीसहजओ य ।

चारित्तं बहुभेयं णायव्व भावसंवरिवसेसा ॥ ३५ ॥

व्रतसमितिगुप्तयः धर्मानुप्रेक्षाः परीषहजयश्च ।

चारित्रं बहुभेदं ज्ञातव्या भावसंवरिवशेषाः ॥ ३५ ॥

अन्वयार्थ - (वदसमिदिगुप्तीओ) व्रत, समिती आणि गुप्ती (धम्माणुपिहा) धर्म, अनुप्रेक्षा, (परीसहजओ) परीषहजय (य बहुभेयं चारित्तं) आणि नानाप्रकारचे चारित्र (भावसंवरिवसेसा णायव्वा) हे भावसंवाराचे विशे। म्हणजे भेद जाणावेत.

विशेषार्थ - व्रत, समिती, गुप्ती, धर्म अनुप्रेक्षा, परीषहजय व चारित्र हे भावसंवाराचे भेद आहेत. हे संवराचे प३करण असल्यामुळे ज्यामध्ये वीतरागता व शुध्दता आहे तो संवर आहे व ही संवराची रूपे आहेत.

व्रत - अंतर्यामी ज्ञानस्वरूप शुध्दात्म्याची भावना व आत्मिक सुखाचा आस्वाद यांच्या बलाने शुभाशुभ भावांची सहज निवृत्ती होते, त्यास निश्चयाने व्रत म्हणतात. पाच पापापासून विरती अर्थात् पाच पापांचा मनवचनकायेने त्याग करणे याला व्यवहाराचे व्रत म्हणतात. ही शुभप्रवृत्ती आहे. परंतु निश्चय व्रत असताना ही बाह्यतः अवश् असते. म्हणून निश्चय व्रतासोबत असणाऱ्या मंद कषायरूप व पांच पापांच्या निरोधरूप प्रवृत्तीला उपचाराने व्रत म्हणतात. मंद रागपूर्वक संभवणारी ही प्रवृत्ती बंधास कारण आहे. सर्वत्र वीतराग व्रते, निश्चय समिती, धर्म वगैरे संवरनिर्जरेला आणि रागरूप व्यवहारव्रत समिती वगैरे बंधाला कारण जाणावेत. दोन्ही एकत्र असण्यात मत्र विरोध नाही.

समीती - निश्चयाने आपल्या शुध्द आत्म्यामध्ये □□ समयग् इति□□ म्हणजे यथार्थ परिणती ही समिती आहे. व्रत गुप्ती वगैरे साधनेसाठी समीचीने रीतीने गमन वगैरे करण असम्यकक् क्रियच निरोध करणे ही व्यवहाराने समिती आहे. समीतीचे पाच भेद आहेत. १. ईर्य, २. भाषा, ३. एषाणा, ४. आदाननिक्षेपन व ५. व्युत्सर्ग.

गुप्ती - आपलया आत्म्याला संसारास कारणभूत रागादिकापासून सावरून आपलाच शुध्द स्वरूपात सुरक्षित करणे ही निश्चयाने गुप्ती आहे. मनवचनकायेच्या द्वारा योगाचा निरोध करणे ही व्यवहाराने गुप्ती आहे. गुप्तीचे तीन भेद आहेत. १. मनोगुप्ती, २. वचनगुप्ती व ३. कायगुप्ती.

धर्म - आत्म्याला संसारकारणापासून सावरून शुध्द आत्मस्वभावात स्थिर करणे हा निश्चयाने धर्म आहे. तसेच क्षमदीरूप प्रवृत्ती हा व्यवहाराने धर्म आहे.

धर्म दहा आहे. १. उत्तम क्षमा, २. उत्तम मार्दव, ३. उत्तम आर्जव, ४. उत्तम शौच, ५. उत्तम सत्य, ६. उत्तम संयम, ७. उत्तम तप, ८. उत्तम त्याग, ९. उत्तम आर्किचन्य व १०. उत्तम ब्रह्मचर्य.

अनुप्रेक्षा - आत्मा आणि शरीरादिकांचा जसा स्वभाव आहे तसा जाणून तेथे इष्टानिष्टबुध्दीपूर्वक रागद्वेष न करता उदासनीता ठेवणे आणि तयांच्य यथार्थ स्वभावाचे वारंवार तिन करून वसतुस्वरूपाचे आत्म्यावर संस्कार करणे याला अनुप्रेक्षा म्हणतात. अनुप्रेक्षेच १२ भेद आहेत. १. अनित्य, २. अशरण, ३. संसार, ४. एकत्व, ५. अन्यत्व, ६. अशुचित्व, ७. आस्त्रव, ८. संवर, ९. निर्जरा, १०. लोक, ११. बोधिदुर्लभ आणि १२. धर्म.

परीषहजय - सुखदुःखाची कारणे निसर्गतः मिळाली असता सुखीदुःखी न होता शुध्द आत्म्याच्या भावनेने तत्त्वज्ञानपूर्वक त्या बाधेवर विजय मिळिवणे यास परीषहजय म्हणतात. परीषह २२ आहेत. क्षुधा, पिपासा, शीत, उष्ण, दंशमशक, नाग्न्य, अरति, स्त्री, चर्या, निषद्या, शय्या, आक्रोश, वध, याचना, अलाभ, रोग तृणस्पर्श, मल, संत्कार पुरस्कार, प्रज्ञा, अज्ञान व अदर्शन.

चारित्र - शुध्द आत्मस्वरूपात स्थिरतेला निश्चयाने चारित्र म्हणतात. त्याच वेळी अहिंसा सत्यादिरूप शुभप्रवृत्तीला व्यवहाराने चारित्र म्हटले आहे.

चारित्राचे ५ भेद आहेत. १. सामायिक, २. छेदोपस्थाना, ३. परिहारिवशुध्दि, ४. सूक्ष्मसांपराय व ५. यथाख्यात. निश्चयाने या सर्वांमध्ये शुध्दात्मस्वरूपामध्ये स्थिरतेच सद्भाव आहे व तो संवराचे कारण आहे. यामध्ये जे भेद केले आहेत ते निमित्ताच्या अपेक्षेने किंवा कषायादिकांच्य संयगाच्या अपेक्षेने केलेले आहे.

तात्पर्य - या सर्व संवराच्या भेदामध्ये एक शुध्दात्मस्वरूपाची अनुभूती व स्वपरभेदिवज्ञान व्यापून आहे हे जाणून त्याची भावना करावी. ॥ ३५ ॥

निर्जरेचे भेद व त्याचे लक्षण

जहकालेण तवेण य भुक्तरसं कम्मपुग्गलं जेण ।

भावेण सडदि णेया तत्सडणं चेदि णिज्जरा दुविहा ॥ ३६ ॥

यथाकालं तपसा भुक्तरसं कर्मपुद्गलं येन ।

भावेन सडति ज्ञेया तत्सडनं चेति निर्जरा व्दिविधा ॥ ३६ ॥

अन्वयार्थ - (जहकालेण) उदयाचा काळ आला असता **(यतवेण)** आणी तपद्वारा **(भुक्तरसं)** ज्याचा रस किंवा ज्याचे फळ भोगून झाले आहे असे **(कम्मपुग्गलं)** कर्मरूपी पुद्गल **(जेण भावेण सडदि)** ज्या आत्मपरिणामाने खिरते म्हणजे निघून जाते त्या परिणामास भावनिर्जरा **(णेया)** जाणीवी आणि **(तत्सडणं)** कर्म खिरणे, निघून जाणे ही द्रव्यनिर्जरा होय **(इदि)** याप्रमाणे **(णिज्जर दुविहा)** निर्जरा दोन प्रकारची आहे.

विशेषार्थ - भावनिर्जरा - आत्म्याच्या ज्या शुध्द परिणामामुळे कर्म यथाकाळ उदयाला येऊन अथवा तपाने उदयकाळ येण्यापूर्वी उदीरणा होऊन नवीन आस्त्रव न होता संवरपूर्वक निघून जाते ती भावनिर्जरा होय.

द्रव्यनिर्जरा - पूर्वबध्द कर्म (नवे न बांधता) उदयाला येऊन निघून जाणे ही द्रव्य निर्जरा होय.

अर्थात येथे संवरपूर्वक निर्जरा अभिप्रेत आहे हे जरूर लक्षात घ्यावे.

सविपाक निर्जरा - अविपाक निर्जरा - अशी ही द्रव्य निर्जरा दोन प्रकारची असते.

सविपाक निर्जरा - अज्ञानी जीवाला असणार्या सविपाक निर्जरेचा(प्रतिसमयी नवीन कर्माचा आस्त्रवही होतो व पूर्वबध्द उदयाला येऊन निघून जाते अशा) येथे प्रश्नच नाही.परंतु सम्यग्दर्शन वगैरेच्या शुध्दतेमुळे प्रतिसमयी नवीन कर्म न बांधता अन्य प्रकृतिरूपाने फल देऊन निघून जाते ही निर्जरा सम्यग्दृष्टीपासून पुढील गुणस्थानांत असते जहकालेण या क्रियाविशेषणाने सविपाक निर्जरेचा निर्देश केला आहे.

अविपाक निर्जरा - तपादिकांच्या सामर्थ्याने कर्माचा उदयकाळ येण्यापूर्वी त्यांची स्थिती कमी होऊन ते उदीरित होऊन उदयाला येतात त्याला अविपाक निर्जरा म्हणतात.

द्रव्यकर्माच्या अपेक्षेने ती अविपाक निर्जरा आहे आणि जीवभावाचय अपेक्षेने ती सकाम निर्जरा आहे. तवेण या पदाने ही सूचिता होते.

निर्जरातत्वाची अयथार्थ मान्यता - आत्मस्वरूपामध्ये एकाग्र होऊन शुभ व अशुभ दोन्ही प्रकारच्या इच्छेला रोकमए हेच शुध्द आत्म्यामध्ये प्रयतपन होय. या यथार्थ तपाने निर्जरा होते. अज्ञानी इच्छेला तर निरोध करीत नाही आणि उपवासादि हाब्य तपाने शरीरास कष्ट देतो, अंतरंगात अभिप्रायामध्ये जे सूक्ष्म कषाय आहेत त्यांना ओळखत नाही. केवळ बाह्य तपासने कर्मनिर्जरा होते असे मानतो. परंतु त्यामध्ये तर खरोखर निर्जराच नाही. आस्त्रवबंध आहे. म्हणून हे निर्जरा तत्वाचे अयथार्थ^१ श्रध्दान आहे.

तात्पर्य - इच्छेचा निरोध हेच खरे तप आहे असे जाणून घ्यावे. सर्वप्रकारच्या शुभ अशुभ इच्छेच्या अतीत व्हावे. शुध्दात्मस्वरूपाच्या लाभासाठी कसून पुरुषार्थ करावा. िच वास्तविक निर्जरा आहे. त्याद्वारा मोक्षसुख प्राप्त होते. ॥ ३६ ॥

१. रोके न चाह निज शक्ती खोय - छहडाला २ री ढाल.

भावमोक्ष आणि द्रव्यमोक्षाचे लक्षण

सव्वस्स कम्मणो जो खयहेदू अप्पणो हु परिणामो ।

णेओ स भावमोक्खो दव्विवमोक्खो य कम्मपुधभावो ॥ ३७ ॥

सर्वस्य कर्मणो यः क्षयहेतुः आत्मनो हि परिणामः ।

ज्ञेयः स भावमोक्षः द्रव्यिवमोक्षश्च कर्मपृथग्भावः ॥ ३७ ॥

अन्वयार्थ - (हु जो अप्पणो परिणामो) निश्चयाने जो आत्म्याच परिणाम (सव्वस्स कम्मणो खयहेदू) संपूर्ण कर्माच्या क्षयाला कारण आहे. (स भावमोक्खो णेओ) तो भावमोक्ष समजावा. (य) आणि कम्मपुधभावो) कर्माचे आत्म्यापासून सर्वथा पृथक होणे हा दव्वमोक्खो द्रव्यमोक्ष होय.

विशेषार्थ - मोक्षाचे लक्षण - मोक्ष म्हणजे सुटका, मुक्कता. सर्वथा शुध्द अवस्थेला स्वभावची पूर्णता झाल्याने सिध्दी म्हणतात, व दुःख कर्म - नोकर्म यांचा नाश झाला म्हणून

त्यास मोक्ष म्हणतत. संसारदुःख आणि संसारदुःखाचया कारणआंनी रहित आणि आपल्या स्वरूपसंपदेने परपूर्ण अशा जीवाच्या आत्यन्तिक सर्वथा शुध्द अवस्थेला मोक्ष म्हणतात. शरीर आणि कर्म तसेच त्या संबंधी ममत्वपरिणाम दुःखाचे कारण आहेत. मोक्षामध्ये त्यांचा अत्यन्त अभाव आहे. शरीर, कर्म व ममत्वपरिणाम या शिवाय केवळ आत्म्यापासून उत्पन्न होणाऱ्या अविनाशी अपूर्व आनंदाचा नेहमी आस्वाद घेतात. ते सुख सतिशय, आत्मसापेक्ष, विषयनिरपेक्ष, अनुपम व निरंतर असत.

भावमोक्ष - ज्या आत्मपरिणामांनी कर्ममात्राचा क्षय होतो तो भाव मोक्ष होय. कर्मक्षय होताच अनंताज्ञानादि स्वभावाची प्राप्ती व सम्यग्दर्शनरानचारित्राची पूर्णता होते. हा परिणाम म्हणजे भावमोक्ष होय.

द्रव्यमोक्ष - आत्मप्रदेशामधून कर्माचा सर्वथा अभाव होणे, ते पृथक होणे यास द्रव्यमोक्ष म्हणतात. सर्वच कर्मापरिणाम नाश पावतो व कर्माणवर्गणेत मिसळतो हा द्रव्यमोक्ष होय.

मोक्षतत्त्वासंबंधी भ्रम - अज्ञानी जीवाला मोक्षतत्त्वाचेही यथार्थ श्रध्दान नसते. तो शास्त्रात सांगितले म्हणून मोक्षाला उपादेय म्हणतो. परंतु आकुलतेचा सर्वथा अभाव द्रव्यकर्म, भावकर्म व नोकर्माचा सर्वस्वी अभाव म्हणजे मोक्ष याची त्याला प्रतीति नसेत.

तो धर्मापासून सर्गसुख आणि मोक्षसुख दोहोची सिध्दी मानतो. वसतुतः स्वर्गसुख हे सुध्दा आकुलतामय आहे. अतएव संसारसुख दुःखच आहे. परंतु तयला मोक्षसुख हेच सुख आहे असा विश्वास नसतो. अभिप्रयामध्ये दोहोलाही अत्यंत भिन्न न मानता एकरूप मानतो. कारण तो या दोहोंचेही कारण भिन्न भिन्न आहे असे न समजता एकमनत. जेथे कारण एक असते तेथे कार्यही एकरूप असत. त्यामुळे धर्माच स्वरूप, मोक्षाच स्वरूप या दोहोलाही अभिप्रयामध्ये अयथार्थ मानतो. हे तयच मोक्षतत्त्वाच अयथार्थ श्रध्दान आहे.

ज्याला सात तत्त्वापैकी कोणत्याही एका तत्त्वाबाबत भ्रम आहे त्याला इतर तत्त्वासंबंधी अभिप्रयामध्ये कोठेतरी अंतर्यामी भ्रम असलाच पाहिजे हा नियम आहे.

तात्पर्य - मोक्ष हे आत्म्याचे स्वाभाविक, परिनरपेक्ष, सर्वथा शुध्द रूप आहे असे जाणावे. त्याचे प्राप्तीसाठी शुध्दस्वभावाचे अवलंबन घ्यावे, सम्यग्दर्शनादिकांचा खरा पुरुषार्थ करावा. निराकुल होऊन परमानंदाचे धनी व्हावे. ॥ ३७ ॥

पुण्य आणि पापाचे लक्षण

सुहअसुहभावजुता पुण्यं पावं हवंति खलु जीवा ।

सादं सुहाऊ णामं गोदं पुण्यं पराणि पावं च ॥ ३८ ॥

शुभाशुभभावयुक्ताः पुण्यं पापं भवन्ति खलु जीवाः ।

सातं शुभायुः नाम गोत्रं पुण्यं पराणि पापं च ॥ ३८ ॥

अन्वयार्थ - (खलु) निश्चयाने (सुहअसुहभावजूता जीवा) शुभ आणि अशुभ भावांनी युक्त जीव (पुण्यं पावं हवंति) पुण्यारूप आणि पापरूप होतात. (सादं सुहाऊ णामं गोदं पुण्यं) साता वेदनीय शुभआय, शुभनाम आणि शुभगोत्र या पुण्यप्रकृती होत (च पराणि पावं) आणि शेष सर्व प्रकृती पापप्रकृती होत.

विशेषार्थ - पुण्य जीव आणि पाप जीव. १. दया, दान, जिनेंद्रभक्ती, पूजा, व्रत वगैरे मंदकषायरूप शुभभावाने परिणत जीवांना पुण्यजीव म्हणतात. या भावांच्या निमित्ताने सातावेदनीय शुभआयु वगैरे पुण्यप्रकृतीमध्ये अधिक अनुभाग पडतो.^१ त्या कर्मांना द्रव्यपुण्य म्हणतात. त्यामध्ये जीवभाव केवळ निमित्तमात्र आहेत.

जीवाला जे मिथ्यात्व, हिंसा, असत्य, चोरी, कुशील वगैरे तीव्रकषाय रूप भाव होतात त्यांना अशुभ भाव किंवा पापभाव म्हणतात. या अशुभभावांनी परिणत जीवांना पापजीव म्हणतात. य भावांचे निमित्तमात्र असताना ज्या प्रकृती येतात त्यामध्ये पापाच अनुभाग अधिक प्रमाणात असतो.

१. प्रकृतीबंध व प्रदेशबंध योगाने होतो. आलेल्या कर्म परमाणूची विभागणी नियतक्रमाने होते. पुण्यभावाने पुण्यपरमाणू जास्त येतात असे नाहीत फरक फलदान शक्तिमध्ये पडतो.

कर्मप्रकृतीमध्ये पुण्यपापरूपाने विभागणी - सातवेदनीय, शुभ आयु, शुभ नाम व उच्च गोत्र याच पुण्यप्रकृती असून शेष सर्व पापप्रकृती आहेत. अर्थात धातिकर्म सर्वच पापरूप आहेत. पुण्यपापाचा भेद अघातिकर्मामधये आहे. अघातिकर्म आत्मगुणाचे घातक नाहीत. आत्मगुणाचे घातक घातिकर्म आहेत.

पापुण्यासंबंधी भ्रम - भाव पुण्यरूप किंवा शुभरूप अथवा पापरूप किंवा अशुभस्वरूप असोत दोन्ही भावांनी पापरूप घातिकर्माचा निरंतर आस्त्रबंध होतो. म्हणून शुभाशुभभावांनी हणारा पुण्यबध वेगळा व पापबंध वेगळा असा भेद करून इष्टानिष्टबुद्धी करणे हे अज्ञानच आहे. शुभभाव असो क अशुभभाव असो ते समानपणे घातिकर्माचया आस्त्रवास कारण आहेत □ शुभाशुभ कर्म दोन्ही जडरूप अतएव आत्मस्वभावापासन भिन्न आहेत □ शुभाशुभ कर्माचे फलही जडरूपच आहेत, दोन्ही बंधमर्गाच्या आश्रित आहेत. म्हणून पाप व पुण्य यामध्ये पक्षपात करणे तत्त्ववृत्तीशी विसंगत आहे. अज्ञानी पुण्य चांगले उपादेय आहे, व संवरिर्जरेला कारण आहे असे मानतो, पाप हेय व आस्त्रवबंधास कारण आहे अस मानतो. अज्ञानी जीवाला पुण्य पाप तत्त्वासंबंधी सुध्दा असा भ्रम असत. वस्तुस्थिती अशी नाही. दोन्ही भाव आस्त्रवबंधरूपच आहेत.

प्रश्न - तर मग श्रावक व मुनीच्या आचरस्वरूपाच्या शुभक्रिया या निर्धक आहेत की काय □

उत्तर - १) श्रावकदशेमधये किंवा मुनीदशेमध्ये कित्येक^१ कषायांच्या उदयाचा अभाव असतो तर कित्येक कषायांचा उदय असतो. कषायांच्या अभवामुळे शुध्दता काही प्रमाणात प्रगट होते. तदनुसार संवर निर्जरा होते □ परंतु त्यावेळी शेष कषायांच्य उदयामुळे शभरूप रागदिकांचा सद्भाव असतो. त्यामुळे मंदकषायरूप शुभप्रवृत्ती असते.

२) ज्ञानीजीव या शुभप्रवृत्तीला सुध्दा तो मंदकषायरूपअसल्यामुळे श्रध्देमध्ये हेयच जाणतो तथापि ती अवशपणे असते मात्र . स्वरूपात स्थिरता दीर्घकाळ संभवत नाही. तेव्हा त्याला अशुभनिवृत्तीसाठी शुभा आश्रय सुध्दा असत. परंतु त्यामध्ये तो होयबुद्धीने प्रवृत्ती करतो.

३) ही शुभप्रवृत्ती मिथ्यादृष्टीला असो किंवा सम्यग्दृष्टीला असो, ती आहे तरी आस्त्रवबंधाचेच कारण. तीच क्रिया मित्यादृष्टीला बंधास तर सम्यग्दृष्टाल वरला कारण असे.

Æuβ ˉÖ,ü'ÖÖŸ'ÖœüçÖÖ 'Æü□Ö•Öê ÄÖ¼ÖÖ£ÖÖ ÄÖã□Ö'ÖμÖ †ÄÖæ-Ö ŸÖê˘Ö
•Öß¼Ö'ÖÖ;ÖÖ˘Öê †Ö×ŸÖ'Ö ÄÖÖ-μÖ †ÖÆêü. μÖÖ ÄÖã□Ö'Ö ˘ÖÖê□ÖÖ˘Ö˘Ö
ˉÖİμÖÖê•Ö-ÖÖ˘Ö˘Ö ×ÄÖ˘üßÄÖÖšüß œäü,□Ö'Ö'Ö ÄÖÖÄÖÖ,üÖ˘Öê Ä¼Ö'Ö'Ö,
ÄÖÖÄÖÖ,üÖ˘Öê □úÖ,ü□Ö ŸÖÄÖê˘Ö 'ÖæŸÖÖß˘Öê □úÖ,ü□Ö μÖÖ˘ÖÖ ×-Ö□ÖÖμÖ □ú,ü□Öê
□Íú'ÖˉÖİÖ˘Ö˘Ö †ÖÆêü. 'Æü□Öæã-Ö ÄÖÖÄÖÖ,ü 'Æü□Ö•Öê ²ÖÖ-Ö, ²ÖÖ-ÖÖ˘Öê-
ÄÖÖÄÖÖ,üÖ˘Öê □úÖ,ü□Ö †ÖÄ;Ö¼ÖŸÖç¼Ö †Ö×□Ö 'ÖÖê□ÖÖ˘Öê □úÖ,ü□Ö 'Æü□Öæ-Ö
ÄÖÖ¼Ö,üŸÖç¼Ö ¼Ö ×-Ö•ÖÖ,üŸÖç¼Ö μÖμÖÖÖ˘Öê ×-Ö'Ö'Ö□Ö □êü»Öê †ÖÆêü.
†ÖÄ;Ö¼Ö, ²ÖÖ-Ö, ÄÖÖ¼Ö,ü, ×-Ö•ÖÖ,üÖ ¼Ö 'ÖÖê□Ö μÖÖ ˉÖÖ˘ÖÆüß çÖŸ¼ÖÖÖÖ˘Ö
×¼Ö˘ÖÖ,ü □êü»ÖÖ ŸÖ,ü ³ÖÖ¼ÖÖÄ;Ö¼Ö, ³ÖÖ¼Ö²ÖÖ˘Ö, ³ÖÖ¼ÖÄÖÖ¼Ö,ü,
³ÖÖ¼Ö×-Ö•ÖÖ,üÖ ¼Ö ³ÖÖ¼Ö˘ÖÖê□Ö Æêü •Öß¼Ö'Ö×,ü□ÖÖ'Ö †ÄÖæã-Ö |ü¼μÖÖÄ;Ö¼Ö,
|ü¼μÖ²ÖÖ-Ö, |ü¼μÖÄÖÖ¼Ö,ü, |ü¼μÖ×-Ö•ÖÖ,üÖ ¼Ö |ü¼μÖ˘ÖÖê□Ö Æêü †•Öß¼Ö
ˉÖ×,ü□ÖÖ'Ö †ÖÆêüŸÖ. ˉÖ,ÖüŸÖã ˘Ö,üÖêŸÖÖ 'ÖÖê□ÖÖ˘Ö˘Ö ˉÖİμÖÖê•Ö-ÖÖ˘Öäêü
•Öß¼Ö ¼Ö †•Öß¼ÖŸÖç¼ÖÖÖÖ˘Ö ÆüÖ ×¼ÖÄŸÖÖ,ü †ÖÆêü. μÖ³˘Ö ˉÖã□μÖˉÖÖ˘Ö˘Ö
†ÖŸÖ³ÖÖÖ¼Ö †ÖÄ;Ö¼ÖŸÖç¼ÖÖ'Ö-μÖê˘Ö †ÖÆêü, ŸÖ£ÖÖ×Ö ¼μÖ¼ÖÆüÖ,üß
•Ö-ÖÖÖ-ÖÖ ˉÖã□μÖˉÖÖ˘Ö˘Ö ÄÖÖ²ÖÖ-Öß ×¼ÖçÖêÄÖ ˉÖ□ÖˉÖÖŸÖ †Öœüäêü-Ö
μÖêŸÖÖê. 'Æü□Öæ-Ö ŸμÖÖ'Ö-μÖê †ÖÄ;Ö¼Ö'Ö'Ö-Öê †³Öêœü ¼Ö ÆêüμÖŸÖÖ
œüçÖÖ×¼Ö□μÖÖÄÖÖšüß ŸμÖÖ˘Öê ×¼ÖçÖêÄÖ ¼Ö□ÖÖ-Ö □ú'Ö-Ö-Ö¼ÖˉÖœü£ÖÖÖ'Ö-μÖê
ŸμÖÖ œüÖêÆüÖê˘Ö ÄÖ'ÖÖ¼ÖêçÖ □êü»ÖÖ †ÖÆêü.

ÄÖÖÄÖÖ,ü ÆüÖ †×-ÖŸμÖ †Ö×□Ö œäü,□Ö'ÖμÖ †ÖÆêü. ŸÖê£Öê
†-ÖÖ×œü□úÖ»ÖÖˉÖÖÄÖæ-Ö □ú'ÖÖÄÖÖμÖÖê□Ö †ÖÆêü. •Öß¼Ö ÄÖÖÄÖÖ,üÖŸÖß»Ö
ÄÖÖμÖÖê□ÖÖ'Ö-μÖê ¼Ö □ú'ÖÖœüμÖÖ'Ö-μÖê †-ÖÖ-ÖÖ˘Öäêü ,üÖ□Ö«êüÄÖ'ÖÖêÆüÖ-Öê
'Öæœü ÆüÖêŸÖÖê. μÖ •Öß¼ÖÖÖ˘Ö˘Ö ³ÖÖ¼ÖÖÖ˘Ö˘Öê ×-Ö×'ÖçÖ †ÄÖŸÖÖ-ÖÖ □úÖ'ÖÖÖ□Ö
¼Ö□ÖÖ□Ö □ú'ÖÖ'Ö ÆüÖê%œü-Ö †ÖŸ'ÖˉÖİœüçÖÖ'Ö-μÖê ˉÖİ¼ÖêçÖ □ú,üŸÖê. ÆüÖ˘Ö
|ü¼μÖÖÄ;Ö¼Ö †ÄÖæ-Ö ,üÖ□Ö«êüÄÖ'ÖÖêÆü Ö¼¼ÖÖ ×'ÖÄˉÖÖŸ¼Ö, †×¼Ö,üŸÖß,
ˉÖİ'ÖÖœü, □úÄÖÖμÖ, μÖÖê□Ö Æêü •Öß¼Ö ˉÖ×,ü□ÖÖ'Ö ³ÖÖ¼ÖÖÄ;Ö †ÖÆêüŸÖ †Ö×□Ö
ŸÖê˘Ö □Ö,êü †ÖÄ;Ö¼ÖŸÖŸ¼Ö †ÖÆêü.

†ÖÄ;Ö¼Ö«üÖ,üÖ †Ö»Öê»Öê □ú'ÖÖ ˉÖæ¼ÖÖ□ú'ÖÖçÖß ²Ö˘ü ÆüÖêŸÖê.
†ÖŸ'μÖÖçÖß ˉÖ,üÄˉÖ,ü †¼Ö□ÖÖÆü □ú'Ö-Ö ,üÖÆüŸÖê ¼Ö ÜÄÖŸÖß
ÄÖÖˉÖ»μÖÖ-ÖÖŸÖ,ü ˘üμÖÖ»ÖÖ μÖêŸÖê. ÆüÖ |ü¼μÖ²ÖÖ-Ö †ÖÆêü. Ä¼Ö'Ö'ÖÄÖ -Ö
•ÖÖ□ÖÖ,üÖ †-ÖÖ-Öß ŸÖœü-ÖãÄÖÖ,ü ,üÖ□Ö«êüÄÖ 'ÖÖêÆüÖœüß ×¼Ö□úÖ,üçÖß
˘ÖμÖÖê□ÖÖ-Öê <□ú'Ö-Ö ÆüÖêŸÖÖê. ˘ÖμÖÖê□Ö ¼Ö ×¼Ö□úÖ,ü μÖÖŸÖ ³Öêœü •ÖÖ□ÖŸÖ
-ÖÖÆüß ÆüÖ ³ÖÖ¼Ö²ÖÖ-Ö †ÖÆêü.

•Öê¼ÆüÖ †ÖŸ'ÖÖ †ÖˉÖ»μÖÖ ×çÖ□úÖ»Ö-ÖÖ¼Ö -ÖÖμÖ□ú Ä¼Ö³ÖÖ¼ÖÖ˘Ö˘Ö˘Ö
†ÖÄÖμÖÖ-Öê ,üÖ□Ö³ÖÖ¼Ö ¼Ö ˘ÖμÖÖê□Ö, çÖ,üß,ü ¼Ö †ÖŸ'ÖÖ μÖÖ'Ö-μÖê ³Öêœü×¼Ö-
ÖÖ-Ö □ú,üŸÖÖê, ,üÖ□ÖÖ×œü ×'ÖÄμÖÖŸ¼ÖÖœüß †ÖÄ;Ö'Ö¼Ö³ÖÖ¼ÖÖˉÖÖÄÖæ-Ö
×-Ö¼ÖêçÖ ÆüÖêŸÖÖê ÆüÖ ³ÖÖ¼ÖÄÖÖ¼Ö,ü †ÖÆêü. ŸÖê¼ÆüÖ ŸÖÖê çÖã˘ü³ÖÖ¼Ö
□ú'ÖÖ˘Ö˘Ö †ÖÄ;Ö¼ÖÖÖÄÖ □úÖ,ü□Ö -ÖÄÖ»μÖÖ˘Öäêü ŸÖ×çÖ×'ÖçÖ□ú ×¼Ö×¼Ö-Ö
□ú'ÖÖ ˉÖİ«êüŸÖã˘ÖÖ

†ÄÖ¼Ö ÆüÖêŸÖ -ÖÖÆüß. ÆüÖ |ü¼μÖÄÖÖ¼Ö,ü †ÖÆêü. ¼ÖİŸÖ, ÄÖ×'ÖŸÖß, □Öã˘Öß,
-Ö'ÖÖ, †-Öã˘Öİê□ÖÖ, ˉÖ,üßÄÖÆü•ÖμÖ Æêü †ÖŸ'μÖÖ˘Ö˘Ö

